

Јасна Љ. Парлић Божовић

Универзитет у Приштини, са привременим седиштем
у Косовској Митровици

Филозофски факултет,

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: jasna.parlic.bozovic@pr.ac.rs

Слађана Алексић

Универзитет у Приштини, са привременим седиштем
у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: sladjana.aleksic@pr.ac.rs

ВАСПИТАЊЕ КАО ОСНОВНА ПЕДАГОШКА КАТЕГОРИЈА У ЛИКУ И ДЕЛУ ПРИНЦА РАСТКА – СВЕТОГА САВЕ¹

Анстракт: Намера овога рада је да упоредном критичком и историјском анализом података расветли значај лика и дела Светог Сава (1175–1236), српског просветитеља и првог српског архиепископа веома важног за педагошку науку. Свети Сава је својим делима учествовао у креирању и реализацији етички исправног и високо-духовног циља васпитања као веома одговорног педагошког процеса. Досадашњи степен истражености овог питања са педагошког аспекта, не може се окарактерисати као нарочито успешан. Задатак овог рада је да укаже на кључне елементе проблема и да, на неки начин, усмери будућа педагошка истраживања. Једна од кључних хипотеза на којима је утемељена тема овога рада јесте велики значај лика и дела Светог Сава у васпитању као кључној категорији у српској средњовековној педагогији. На другој страни, Свети Сава може постати један од најбољих узора савременим генерацијама. Идеја да се млади на још најранијем ступњу упознају са ликом и делом светитеља, произилази из великог значаја Светог Сава за васпитање, које се може посматрати са више аспеката. У овом раду су приказана два кључна погледа, један је кроз лик, а други кроз дело највећег српског светитеља.

Кључне речи: Принц Растко, Свети Сава, васпитање, лик, дело.

¹„Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184).“

Рад је настао у оквиру пројекта „Свети Сава у српској духовности и култури (2022–2025)“, који реализује Одељење за светосавске студије Центра за црквене студије.

Такође, рад је резултат истраживања у оквиру научног пројекта *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција*, евиденциони број III 47023, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У проучавању овако конципиране теме може се почети од најдубљег историјског тренутка везаног за светог Саву, а то је његово зачеће које је по својој генези необично било. Податке који сведоче о његовом чудесном зачећу у позној старости његових благочестивих родитеља налазимо на многим местима и код многих аутора средњевековне српске књижевности. Па тако, Александра Костић Тмушић у тексту *Похвала у структури житија јеромонаха Доментијана* (2019), пишући о овом догађају, помиње Доментијанов детаљан опис и истиче да су се „(...) рођењу Растковом, према Доментијану, обрадовали многи, а посебно, његови родитељи“.² Аутор овде наглашава да је Растко Немањић „био васпитаван по Божјим заповестима, тако да је послужио као пример у својој земљи“. Било је то златно доба земље Србије, како истиче Владимир Ћоровић у својој *Историји Срба*. У овој студији Ћоровић наводи да : „Од Немање почиње прва српска држава средњег века; до његове појаве (појаве Светог Саве, подвукла ЈПБ), ми смо имали само историју племена, локалне покрете и личне покушаје, али нисмо имали праве државне мисли и трајне државне творевине“.³ Настанак и развој културног па и просветно-васпитног живота на простору средњовековне српске државе бележи се од настанка управо првих српских држава. У тексту Јасне Парлић Божовић и Илинке Мушкић Поповић, *Светосавље као могући правац у српској педагогици* (2020), тим временима и догађајима вредним за српску историју и педагогију дат је пресудан значај: „Тај ће просветни узлет континуирано напредовати и истрајавати до прве половине XV века када у деспотовини Стефана Лазаревића образовање достиже висок ниво“.⁴ Јасна Парлић Божовић у тексту *Историја и развој педагошких идеја у Србији* (2015), по угледу на проф. Николу Поткоњак,⁵ чини покушај поткрепљивања генезе васпитно-педагошких појмова *учити*, *учитељ*, *наставник* и *наставити*, *просветити* и *просветитељ* и уклапање истих у циљ васпитања.⁶ Хришћанско поучавање од стране Светог Саве представљало је онда најопштију дужност принца који је кренуо Христовим путем, и као такав посебно добио дигнитет да буде назван *учитељем*, и то не било којим. Такође и реч *настава*, слично терминима из корена *учити*, у модерну српску културу долази такође из средњег века и времена Светог Саве, али јој је значење данас нешто другачије. Као што је познато, употребљаване су и речи *наставник* и *наставити*.⁷

Захваљујући напору др Драгише Бојовића, редовном професору Универзитета у Нишу, чијим трудом су из богатог опуса Теодосија и Доментијана сабране молитве Светог Саве, имамо на једном месту читаву лепезу молитава Светог,⁸ у којима се веома препознају васпитни савети и елементи. Наиме, у свакој од поменутих молитава налази се порука која се тиче макар једне компоненте васпитања. У појединим молитвама, препознатљиве су и две и више компоненте васпитања. Тако на пример у *Светогорској молитви Господу* „...Госпode заволах красоту дома твога, и место стана славе твоје“, недвосмислено је диференцирана компонента моралног васпитања која кроз *љубав*, као крунску и врхунску категорију моралног васпитања упућује на све друге наредне варијанте

² Костић Тмушић 2016, 515.

³ Ћоровић 2005-2006, 158.

⁴ Парлић Божовић, Мушкић Поповић 2020, 6.

⁵ Поткоњак 2006, 19.

⁶ Парлић Божовић 2015, 59.

„Глагол *учити* из средњевековног периода наставља са употребом и пре Светог Саве, тачније налази се и у најстаријим црквенословенским текстовима, ослоњен насловенскојезичко значење. У том периоду „означава давање хришћанско- моралног савета као подстицаја за живот у хришћанском идеалу. Појам *учење* имао је, данашњим речником казано, васпитни садржај (Парлић Божовић 2015, 58.).

⁷ Парлић Божовић, Мушкић Поповић 2020, 6.

⁸ Види: Драгиша Бојовић (2002): *Молитве светог Саве*, Ниш: Центар за црквене студије.

које су у хијерархији православног васпитања, ниже од љубави. На овој позицији, љубав има посебну вредност и значај јер је усмерена на лик Господа Исуса Христа и „дом Његов“ од стране светитеља коју је он не само овде изрекао, већ и својим примером на делу показао.⁹ У истој молитви, Свети Сава драговољно сав живот свој препушта Господу кроз морално, интелектуално, радно, физичко и здравствено, васпитање, (а тај свој писани став у молитви поткрепљује и живим примером из свог живота, подвукла ЛПБ) у само једном стиху, у једној реченици, у једној мисли из срца светитеља ове молитве: „Госпode, управи ме на пут твоје милости“.¹⁰ У кандидатској дисертацији Григорија Божовића о Светом Сави, која је објављена тек 2020. године јасно су истакнути горе поменути напори Светога Саве да свој народ образује и просвећује.¹¹

У овом контексту, вреди истаћи, да се данас врши систематски удар на правилно формирање младе личности, кроз новоосмишљену технологију на чијем врху је „вештачка интелигенција“.¹² Ово је концепт који угрожава све поменуте педагошке, васпитне и образовне методе, принципе, инструменте на којима је базирана традиционална и савремена педагошка наука. Ради се, дакле, о концепту који угрожава не само светосавље као могући педагошки правац, већ и анулира благодат и дарове које као предиспозицију доносимо са собом на свет, и које се искључиво уз рад и вежбу могу развити у способности. У време када је био принц са осигураном круном на глави, Свети Сава је ипак читаво своје детињство и младост проводио читајући свештену литературу на којој се формирало његово образовање. То је светли пример вредности и значаја образовања. Поменути феномен вештачке интелигенције, не само што младе људе уљуљукује и припрема искључиво за овоземаљско уживање без коришћења знања и способности, оно и затупљује чула, мисао и осећања и ставља у позицију да млади људи расту у индиферентне личности у погледу свог духовног развоја и припреме за живот вечни, као и да буду у директном сукобу са ликом и делом Светога Саве. Сви који васпитавају и образују младе нараштаје неопходно је да овај детаљ имају на уму. Поготову данас, у овим различитим гледањима на васпитно-образовни рад, неопходно је присетити се српског средњо-вековног васпитања и просвете.

Григорије Божовић је у својој кандидатској дисертацији, између осталог, писао о религиозно-моралној трансформацији земље у доба Немањинића. Говори о томе како је Свети Сава веома рано видео какав је и колики значај школе, „схватио је да је он најјачи фактор у борби против незнања“.¹³ Према Доментијану и Теодосију, у том његовом циљаном истраживању, веома му је помогло угледање на Византију, која му је пружила заокружен модел образовања, због чега се и постарао да у Србији оснује врло сличан систем.

⁹ Бојовић 2002,27.

¹⁰ Исто.

На овом месту Свети Сава јасно указује на чињеницу ко је његов родитељ, ко је његов васпитач, ко је његов учитељ –ко други него сам Господ Исус Христос. Свети Сава даље објављује кроз само једну реченицу да је све своје и себе самог Њему предао, и још указује на могући циљ завршетка овоземаљског живота, а то је милост Његова. *Милост Његова* подразумева, у ствари покајање и поправку сопственог живота, али у наду у Њега и Његову милост којом ће сви људи бити помиловани.

¹¹ Види: Григорије Божовић, *Сава Немањин – први архиепископ и просветитељ Србије* (2020), превео са руског језика Ненад Благојевић, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Међународни центар за православне студије.

¹² О феномену вештачке интелигенције се углавном данас пише са великим одушевљењем, као о начину да се олакшају жељена постигнућа. Међутим, радисе о опасном процесу на који треба посебно обратити пажњу као инструменту који служи за духовни хендикеп младих људи.

Види: https://youtu.be/rhxdX_7xod0?si=y5tz3eHdPCbfqfHU

¹³ Бојовић 2020,206.

Ово је хипотеза на коју упућује све пре и после њега. Сматра се да је „Сава у своју отаџбину преносио и пресађивао све оно добро што је видео на Истоку, па можемо да претпоставимо да су његове школе биле управо византијског типа“.¹⁴ Иначе, од тренутка признавања хришћанства за државну религију, „образовање у Византији се развијало у хришћанском духу. Нарочито, након свечаности победе православља над иконоборачком јереси 842. године, када је црквени и друштвени живот обновљен у сваком смислу и када је тај правац коначно прихваћен“¹⁵ чиме је тесно повезано светско и духовно образовање. Сава је у Византији могао да се упозна са царским, патријаршијским, епископским, црквеним, манастирским, приватним или домаћим школама. Поред свих поменутих школа, „у Константинопољу је, по свој прилици, постојала и виша школа, као наставак оне придворске у којој су се васпитавали наши Ћирило и Методије и патријарх Фотије. Ова је школа била у рангу данашње високе струковне школе или факултета, у којима се предавала искључиво филозофија и богословље заједно са осталим предметима вишег поретка.“¹⁶ У сваком случају, Сава је прву школу, која је постала главна и централна, основао на Атосу у Хиландару, где су одмах након оснивања почели да долазе људи из Србије. Хиландар је постао духовни центар у коме је постојала школа, док је у Кареји радило њено друго одељење, чији су се дипломци бавили искључиво књижевношћу, држећи тамо и библиотеку.¹⁷ Сава је још једну такву школу „основао у Студеници, у којој је био и управник. Она се наравно није мерила са Хиландарском, али сама чињеница, коју наводе и Теодосије и Доментијан „да је архиепископ Сава по повратку из Никеје управо у Студеници рукоположио много свештеника, ђакона, ипођакона и чтеца, помаже нам да донесемо закључак да су та лица одабрана из редова студеничких ученика, док су хиландарски (ученици, подвукла ЛПБ) потом били посвећени у Жичи у чинове епископа и протојереја, међу којима су многи добили и мисионарску дужност проповедништва истините обновљене вере.“¹⁸ Почев од тог момента, „Сава је још више обраћао пажњу на студенички манастир и он је ускоро постао један од просветних центара Србије, где се успешно развијала књижевност“.¹⁹ Ако дакле завиримо у читав школски систем средњовековне Србије, захваљујући расположивој документацији, долази се до сазнања да се Свети Стефан Немања, једнако као и његов син Светитељ Сава издвајају у великим заслугама за развој васпитног и школског система. На исти начин као што је Стефан Немања заслужан као утемељивач самосталне српске државе, тако се и његов најмлађи син Сава појављује на сцени самосталне српске цркве као њен утемељитељ и средњовековног образовања. Најзад, и Стефан Немања је „у прилог васпитним примерима подигао импозантан број манастира и тиме дао пример који су следили сви потомци његове лозе“.²⁰ Сви ови детаљи сведоче о Савином великом теоријском и практичном значају за утемељење и развој **умног (тј. интелектуалног) васпитања** како тада, тако и данас важне компоненте васпитања.

Импулси **интелектуалног васпитања**, поред његове ватрене жеље за умножавањем знања, посебно из пера светих отаца, потом кроз отварање школа и болница, па напослетку и подизања светиња, цркава и манастира, огледају се и у његовом доприносу кроз његова писана дела која је за собом оставио. Савин Хиландарски типик је послужио

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, 207.

¹⁶ Исто, 208.

¹⁷ Исто, 210.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

²⁰ Парлић Божовић, Мушикић Поповић 2020, 7.

као вредан извор за анализу и истраживање хипотезе на којој је наш рад утемељен, а она се односи конкретно на чињеницу да су у типичку видљиви елементи само рада на себи, попут: самоукора као путу који води до самоваспитања. У оквиру овог пута препознатљив је крајњи циљ, а то је - Свето Причешће. Наиме, „пут ка самоукору води кроз Свету Тајну Причешћа, коју поставља као обавезујућу²¹ али са одређеним правилом. На овај моменат послушања, покајања, исповести и причешћа са препознатљивом интенцијом васпитних момената указује и Јухас Георгијевска, „...и да се нико не причешћује без игумана, нити опет да неко остаје без причешћа, осим са његовим знањем“.²² Надаље, васпитне импулсе налазимо у Савином феномену *очишћења од себе*, од срамних мисли, роптања, жалости, гнева, оговарања, лажи, непристојног смеха, злог мишљења, јарости, срамног говора и сличних грешака, у којима види пут спасења покајањем и исповедањем сопствених помнутих грешака и грехова, па је тек онда могуће причестити се.²³ Оно што у данашњем васпитању младих није у сагласју са светосавским путем васпитања је и развијање *самопоуздања* које је све више третирано у савременој педагогији и психологији као препорука са запада, док се Свети Сава оштро борио при сузбијању *самовоље код младих*, која произилази из *послушања и поштовања* према старијима.

О *праштању и мирењу* као важним православним врлинама у животу, а свакако корисним за васпитање, пише Драгиша Бојовић, редовни професор Универзитета у Нишу. Наиме, проф. др Бојовић налази да је „призивање Божје милости резултат жеље да се окончају сукоби у Србији који су за последицу имали пројављивање *стварности апокалиптичког знака*“.²⁴ У истом извору се Бојовић позива на Доментијанову анализу и *библијску експозицију* о браћи законпреступницима почев од Кајина и Авела, па тако уводи читаоце у сукоб Вукана и Стефана.²⁵ Пример помирења међу завађеном браћом указује на чињеницу да и принчеви поседују људску природу коју су дужни сви Христа ради, па и појединци светородне лозе, да контролишу и по потреби коригују. У ствари, учење по примеру представља вредан део Савине педагогије. Он се руководио примером Господа Исуса Христа, загладан у свето Јеванђеље као азбуку вере, а сви након Саве из српскога рода дужни су да следе Савин пример.

Посебно место у васпитању има љубав, која врлину чини чврстом кариком повезану са осталим врлинама, са праштањем, смирењем, мирењем, радошћу, а које код деце данас треба развијати позиције било ког ступња васпитања. Љубав је на лествици позиционирана изнад свих других врлина. Наиме, најпре, љубав према Створитељу, а потом љубав према другима је основа нашег живота, што Свети Сава показује својим делима. Према анализи професора Н. Поткоњак, љубави се придружују и остали „дарови“ којима је Бог човека обдарио, „Али“, упозорава Поткоњак, „за чије се развијање човек мора сам изборити“,²⁶ наводећи примере: „Љубав нема страха“ ...“вера, нада, кротост, трпљење, пост, мољење топло са сузама, а највише над свим овим анђеоска лепота, смирено умно послушање и љубав, ради које сиђе к нама син Божији, а ка овоме додајући и незлобивост. Не бивајте деца умом, него у односу на зло, будите деца, а умом будите савршени“.²⁷ На овом и сличним примерима је лако уочљива заједница **умног и морал-**

²¹ Исто, 13.

²² Јухас Георгијевска 2000, 110.

²³ Види: Парлић Божовић, Јасна, Мушикић Поповић, Илинка (2020): *Светосавље као могући правац у српској педагогији*, у зборнику, Наука без граница III: Образовање и развој личности, Косовска Митровица: Филозофски факултет (Парлић Божовић, Мушикић Поповић 2020, 14).

²⁴ Бојовић 1998, 162.

²⁵ Исто.

²⁶ Поткоњак, 2016, 40.

²⁷ Исто, 41.

ног васпитања као, у овом случају неодвојивих васпитних компоненти. Као што је познато, Свети Сава се у свом књижевном делу (*Житије Светог Симеона*) непрестано позивао на свето Јеванђеље: „Господ рече: ја вам дајем заповед: да љубите брат брата, не имајући међу собом никакве злобе“. „Јер ко не љуби брата свога, Бога не љуби, Бог је љубав. Зато, ко љуби Бога, нека љуби и брата свога“.²⁸

Свети Сава, дакле, врло вешто и аргументовано креира пут ка **моралном васпитању**, између осталог, дајући модел за целомудрени живот. Живот је човеков, дакле, по Светом Сави, пролазан, кратак, привремен и није нимало једноставан и не тече праволинијски. То је уска и тесна стаза којом сваки човек иде. Пошто је „кратак“ и „брзо пролази“ треба га мудро проживети. Свети Сава овде не оставља дилему шта под квалитетним животом подразумева, већ хита да појасни. Основно је, по њему, да „човек током живота служи Богу, да стално тежи, да се бори да стекне Његову благодат, да стекне вечно блаженство“.²⁹ Овим и сличним детаљима Свети Сава у своју педагогију недвосмислено својим делом и саветима укључује перманентно, тј. целоживотно васпитање. Па и више од тога.

Наиме, Свети Сава подсећа да човек треба да схвати да је овоземаљски живот само припрема за вечни живот: „Јер говораше – да ми како ова мала и привремена почаст ону велику и вечну не одузме?“³⁰ Какав ће бити тај човеков вечни живот зависи од њега и његовог овоземаљског живота. „Све људе у вери и у љубави према Богу и ближњему утврђиваше, и мољаше их да не враћају зло злим; да ломе хлеб гладнима; да ниште бескућнике у дом увode, наготу да покривају и да своје по крви не презиру (...) Јер, говораше, ово су дела духовна која чине човека хришћанином, и овим приношењем плодова Бог се весели више него сваком жртвом“.³¹ Свети Сава попут изузетно искусног и високообразованог педагога, у ствари добро познајући душу детета и човека, знајући да је сваком од нас малих и ништих неопходно охрабрење за исповедање к покајању: „– Откријмо овде сами сада грехе своје, да на будућем суду, уставши као горки тужиоци, против нас, не постану јачи од нас“.³² Овде по угледу на Врховног Васпитача нашег Господа, Свети Сава поучава свему корисном, покајању пред Богом и правој вери у Господа нашег Исуса Христа али тако да све што су од њега чули, видели, примили, разумели и научили, сачувају и користе учећи и друге: „И сада опет свакога од вас мојих молим, све што вам предадох Богом, и све што од мене чувате и видесте, и примисте и разуместе и чему се научисте, сви ви да сачувате тврдо и неразрушно, да користивши се собом, научите друге“.³³

²⁸ Исто, 42.

²⁹ Призивајући нас у вечно Царство Божије, Христос указује на путеве ка њему кроз испуњење Његових заповести и обећање блаженстава у будућем вечном животу. У беседи на гори Христос учи народ и своје ученике речима: „Блажени сиромашни духом, јер је њихово Царство Небеско; Блажени који плачу, јер ће се утешити; „Блажени кротки, јер ће наследити земљу; Блажени гладни и жедни правде, јер ће се наситити; Блажени милостиви, јер ће бити помиловани; Блажени чисти срцем, јер ће Бога видети; Блажени миротворци, јер ће се синови Божји назвати; Блажени прогнани правде ради, јер је њихово царство небеско; Блажени сте када вас срамоте и прогоне и лажући говоре против вас свакојаке рђаве речи, због мене. Радуйте се и веселите се, јер је велика плата ваша на небесима, јер су тако прогнали и пророке пре вас“ (Види: Библија – Свето Писмо Старог и Новог Завета, Мт. 3-12, 893).

У свакој од тих поука Господњих треба раздвојити, са једне стране, поуку или заповест, а са друге, ублажења или обећане награде.

³⁰ Теодосије 1998, 186-187.

³¹ Исто, 230-231.

³² Исто, 231.

³³ Исто, 233.

У Житију Светога Саве, Доментијан осветљавава испитни карактер учења свети-теља српског који се увек придржавао духовних и богоугодних дела, „учећи сваком бого-љубљу, васпитавајући и тешећи све, милујући убоге, подајући онима којима је потребно свега довољно сам собом показујући уставе и узоре свих врлина, као што рече апостол: Поче Исус творити и учити (Мт 4, 17)“.³⁴ Доментијан истиче да је Свети Сава „хранио христољубиве душе души корисним беседама и речима духовним, Христом испуњен свим даровима духовним, реке богословља свима изливајући (...) и на пут животни усме-равајући, имајући у себи неизмерну милост и пучину доброте Божјег човекољубља (...) истинити пастир послат од саме истине и богоподобни наставник своје стаду (...)“.³⁵ Свети Сава је увек са онима које подучава, усмеравајући их на пут милости, доброте и Божјег човекољубља.

И напослетку, Свети Сава, након што упозорава, препоручује, подучава, нуди слободу избора као, начин да се човек спаси и да иде правим путем, односно и ако погреш-и да се врати на прави пут“.³⁶ У тексту *Допринос Светог Саве херменеутици* (2019), бавећи се и анализом *Беседе о правој вери* Светога Саве, проф. Слађана Алексић осветља-ва Беседу о правој вери као веома сложену по садржини: „она представља значајан допри-нос и теологији, и филозофији, и беседништву, и херменеутици. Све ове дисциплине, од значаја за србистику, имају своје почетке у делу Светог Саве. Свети Сава промишља о духовном учењу као методу сигурног и тврдог очувања свете вере и задобијања спасе-ња“.³⁷ Ми бисмо додали да је све наведено и од великог значаја за педагогију и васпитање, о чему сведоче аргументи наведени у овом раду.

У ствари све моделе за васпитање налазимо у односу Светог Саве према својим монасима. Говорећи о њима, борећи се за њихову међусобну љубав и уважавање, о њихо-вом односу према Створитељу, према старијима по годинама, али и по положају у црквеној и манастирској хијерархији, Свети Сава наводи врлине које треба да красе ове Божје праведнике.³⁸ Након што добију неопходне правилне инструкције, од тих калуђера, деце и младих, уосталом, зависиће убудуће, да ли ће се врлине развити и постати основни смисао човекова живота, као што од човека зависи да ли ће се мане појавити и усталити, да ли ће „нарушавати и онемогућавати човеков пут спасења, његов пут ка Богу“.³⁹

Морално васпитање види кроз примере које би се на даље, осим љубави као основе свих врлина, могле навести: подржавање малодушних, неосуђивање, трпљење и праштање скрушеног срца; драговољно прихватање Крста који нам је Господ наменио: „богољубно испуњавај све што Господ заповеда“.⁴⁰ О сузбијању гордости, препоручује да се не издижемо од других, чак иако за то има разлога, него саветује: „буди раван са свима“⁴¹. Свети Сава препоручује свима милосрђе као корисну врлину: „смирен и буди саосећајан, веруј“⁴². Врлини поштења поклања посебну пажњу речима: „буди частан“;

³⁴ Доментијан 2001, 243.

³⁵ Исто.

³⁶ Поткоњак 2016, 41

³⁷ Алексић 2019, 319.

³⁸ Ми смо свете врлине и поуке монасима усвојили као важне моделе за васпитање деце и младих. Уверени смо да сви савети за васпитање могу и треба да буду од користи и васпитаницима и мирја-нима. Усвајање врлина којима Свети Сава подучава неминовно води уском, али сигурном стазом васпитања квалитетних младих људи и деце.

³⁹ Поткоњак 2016, 44.

⁴⁰ Исто, 135.

⁴¹ Исто, 144.

⁴² Исто.

„ништа није од преданог а нама немоћно или да се не може да исправља“⁴³ и „никада да поштујемо оно што шкоди, а да обилазимо оно што спасава“.⁴⁴

Компонента радног васпитања код Светог Саве видљива је још кроз његову рану младост, док је био млађани принц, а и касније као трудољубив монах, ако посматрамо његов лик и дело. Но, учећи младе монахе и пишући типик, оштро устаје против лењости тела и духа, упозорава да је једнако шкодљиво неупослити руке, па онда и мислимо залутати у лењости: „лењ и није никад постигао победу, нити је ко спававајући и сањајући постигао победу свога ратног непријатеља; они који су победни венци су они који добро трче, који се труде, који се боре, који издрже трудове од борби“.⁴⁵

Свети Сава, познајући добро душу човечију и склоност да због разних невоља лако пада у разочарења, па и очајања, не штеди ни утеху поводом тога, па се позива на Христове речи: „кроз многе невоље, ваља нам ући у Царство Небеско.“⁴⁶ Поменути врлинама Сава на разним местима у својим типцима, веома учестало додаје: смиреност, доброчинство, правду, правичност, истину, истинољубивост, скромност и рад, трудољубивост.

Насупрот томе у складу са хришћанским православним врлинама помиње мане које треба свакако у васпитању сузбијати. Међу манама се посебно истичу: сујета, завист, празне речи, лењост, непослушност, смех разуздани, посебно гордост „(...) јер Бог се противи гордима, а смернима даје благодат“.⁴⁷ Свети Сава својим монасима препоручује: „Нека одступи од вас завист, да одступи свака сујетна љубав, и дар неразуман, а нека се скупе: праведан суд, тачна пажња и мерило пажње и тачност истине“.⁴⁸

Много времена након Светог Саве у савременој педагошкој литератури налазимо у оквиру потреба реформисања актуелног система васпитања и образовања веома сличне идеје светосавским идејама. Илинка Мушкикић Поповић подсећа да на „Миленијумском самиту одржаном у Њујорку септембра 2000. Године, лидери 189 земаља чланица УН, који немају додирних тачака са највећим српским светитељем, усвојили су Миленијумску декларацију у којој су наведене основне вредности на којима треба да се заснивају међународни односи у 21. Веку“.⁴⁹ Иначе, наведене вредности веома коренспондирају са светосавским вредностима:

„Основне вредности, дакле, на којима треба да се заснивају међународни односи у 21. Веку су:

Слобода, једнакост, солидарност, толеранција, поштовање природе и подела одговорности“⁵⁰

Свети Сава упозорава и на мане код људи, па под манама сматра и: несавитљивост, непокорност, дељење у заједници. Затим, оно што устаје према оном добро познатом „моје“ и „твоје“, негодује на „веће“ и „мање“, незадовољству и зависти. Упозорава да се ради на сузбијању ових мана које су често испољене међу људима.

У лику и делу Светога Саве, када је **радно васпитање** у питању, кроз писана предања Светога, јасно је уочљива ова компонента и кроз друге примере. Он се, наиме, позива на хришћанско православно учење, подвлачећи да човек није беспомоћно биће,

⁴³ Исто, 149.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто, 176.

⁴⁷ Исто, 118.

⁴⁸ Исто, 128.

⁴⁹ Илинка Мушкикић Поповић, Школа и настава активних субјеката ученика и наставника, Краљево, 2021, стр. 34.

⁵⁰ Исто.

није немоћан. Напротив, од његовог аганжмана, тј. Његовог активног односа према Богу и одлучности да оствари смисао свога живота, од чврстине вере у Бога, од чврстине љубави према другима, зависи његово лично спасење. Да би човек у томе успео, неопходна је његова вољна активност, потребан је напор, труд, борба, потребно је чињење. Свети Сава се непрестано позива на православну веру, да она не признаје пасивност, не-активност. Она тражи делатно веровање, чињење и активно ангажовано претварање сопствених речи у дела. Веровање и служење Богу је, пре свега, борба за себе, за сопствено обогаћење, борба за сопствену душу и духовно уздизање. Он непрестано упозорава да је лењост (и тела, а поготову духа) једна од највећих мана које се треба чувати. Он ће за себе често, као „најнижег међу свима“, како је иначе на себе гледао, рећи да је „лењ“ и недовољно активан и упоран у ономе што треба да чини, позивајући се при томе на Другу посланицу светог апостола Павла у којој стоји: „Ако неко неће да ради, нека и не једе.“⁵¹

Нигде није боље, са аспекта педагогије и васпитања младих, описан труд и модел за богоугодан живот као циљ васпитања у Срба, него у *Небеској литургији* Светог Владике Николаја Велимировића: „Обостраној љубави, са једне стране Светитеља према Богу, а са друге, љубави Свевишњег и свете мајке његове према светитељу Сави, говори управо ова надпесма кроз чији је сваки стих дубоко исцртан пут православног васпитања и грешке које у овом процесу сви више или мање чинимо“.⁵²

У оквиру теме која се бави дисциплиновањем духа у васпитању, група наших аутора Кулић, Минић и др, у виду појмова изведених из васпитања и образовања наводе: „самоваспитање“⁵³, „преваспитање“⁵⁴, „самообразовање“⁵⁵, „Облици самообразовања“⁵⁶ и „доживотно образовање“.⁵⁷ Кроз опус савета светог Саве, закључујемо да свом педагошком учењу Свети Сава не негира ни казне. По његовом схватању треба се на прави начин одупирати искушењима које Бог пред нас поставља. Мисли се овде једнако на телесна и духовна искушења. У таквим случајевима, да би се човек вратио на прави пут, на пут врлине, потребно је да заједница,⁵⁸ односно глава те заједнице примени казне. У типцима које је Свети Сава писао, предвиђена је читава скала тих казни (епитимија) које игуман (старешина манастирске братије) може и треба да користи у поправљању оног који је пошао погрешним путем.

Из примера живота и дела Светог Саве се види да је он изузетно ценио писменост и ученост. Чинио је много на сопственом образовању. Подстицао је и друге монахе да стално читају и да се образују. Онај ко је ученији и писменији обавезан је да помаже онима који то нису. У овом сегменту Савине педагогије идентификује се и наредна компонента васпитања, односно, већ горе поменуто **умно или интелектуално васпитање**. Чак шта више, овај је део важан и за методику наставе свих предмета, светосавске педагогије где

⁵¹ Види: Библија – Свето Писмо Старог и Новог Завета, 2005, 220.

⁵² Парлић Божовић, Мушкић Поповић, 2020, 16.

У поменутом тексту Јасне Парлић Божовић и Илинке Мушкић Поповић, *Светосавље као могући правац у српској педагогији*, је извршена анализа поеме *Небеска литургија* и њеног значаја за васпитање, у виду Савиних васпитних препорука кроз врлину, и укора због лоших подухвата у васпитању и животу српског народа православног.

⁵³ Кулић, Арсић, Раичевић и Минић, Педагогија-темељна питања, 2019. Стр. 60

⁵⁴ Исто, стр.61

⁵⁵ Исто стр. 62

⁵⁶ Исто, стр.63

⁵⁷ Исто, стр.64

⁵⁸ Свети Сава говори о хришћанској заједници: глава те заједнице је игуман. Није искључено да се под хришћанском заједницом може разумети породица, и отац или муж те заједнице као глава породице.

се у групном или тандем (раду у пару) облика рада спајају успешнији са неуспешнијим ученицима како би једни другима били од користи. Колико је потребно укључити педагогију Светог Саве у савремено васпитање, може се видети кроз многе педагошке изворе. Тако на пример Јовица Ранђеловић пишући о реафирмацији педагошког оптимизма из првих деценија 20. века каже: “У савременом свету пуном конфликта, порока, неморала и неверништва неопходно је поправљати слику о успешности васпитања и враћати педагошки оптимизам двадесетих и тридесетих година 20. тог века. У два дефиницијама васпитања из тога времена (једној из уџбеника нашег аутора Љ-Протића⁵⁹, а другој из студије немачког педагога Хермана Нола⁶⁰ уочићемо педагошки оптимизам коме ни данас актуелност не доводи у питање.⁶¹ Очито је да је време педагошког оптимизма једнако присутно било у педагогији Светог Саве, и толико векова после њега једнако на различитим подручјима света, да се и тада као и данас трагало за вером у васпитање и педагошке писце који ће инспирисати интелектуални и морални прогрес.

Уз сво богато наслеђе које нам је оставио, Свети Сава све наведено што препоручује другима, сам је и примењивао. Познато је са колико се љубави обраћао другима: “чедо моје драго“ или још узвишеније, “радости моја“. Са друге стране, видимо како је писао и говорио о себи и какав је став имао према себи самом. О себи је говорио да је Сава грешни, од свих последњи, свагда слаб и тром за подвизавање духовно, најлуђи од свих, Сава недостојни, лењи и луди монах Сава и сл.

Биографи Светог Саве, писци његовог житија⁶², који су истовремено били и његови ученици и савременици који су га одлично познавали говорилису о карактерним цртама његовог светог лика описујући га као првог архиепископа и учитеља српског, Христољубивог, Богоносног наставника све српске земље и поморске, што се по речима проф. Поткоњак може узети „као веома јасно формулисани конкретни задаци у оквиру васпитања у православљу–светосављу“. ⁶³ Надаље, Савини биографи у детињству, младости и зрелом добу светитеља виде чудесно дете, светог младића, божјег изабраника, од Бога даног – Богу намењеног, светог човека, земаљског анђела и небеског човека, уловљеног од Христа и устрељеног стрелом љубави, Божјег ученика, богомудрог Саву, Блаженог Саву, зрцало свој братији, пример за углед свима. У Првој књизи Старе српске књижевности објављеној 1970. године у Новом Саду, поред дивно описаног лика и мноштва занимљивих догађаја, издваја се целокупан поглед на Савин лик и дело: „Земаљски анђео и небеснижител, имао је пуна уста речи Очевих и Синовљевих, све је веселио духом светим; богогласна труба позлаћена светим Духом, од Бога подигнута на истоку, унапред јављаше духовно обновљење западнима и све побуђујући ка истинитом покајању, и свима дајући двоструко утешење, душевно и телесно, веселећи свачија срца, и сладећи све душе духовном сладошћу, својим светим доласком опет напуни Свету Гору веселем по првом обичају.“⁶⁴ У уџбенику *Педагогија* истакнути професори педагогије Круљ, Кулић и Качапор су компоненте васпитања назвали „подручјима“ васпитања. На истом месту они наводе следећа „подручја“ или „компоненте“ васпитања: физичко васпитање⁶⁵, интелекту-

⁵⁹ Протић, Љубомир. Педагогика, Београд, 1919, стр. 11

⁶⁰ Н. Nohl, Gudjons, 1993, str. 157

⁶¹ Прва дефиниција: “Васпитање је свестан, хотимичан или намеран утицај одраслих на неододрасле, људи на децу, у намери да се у том развоју постигне циљ предходно постављен“. (Протић) Друга дефиниција: “Васпитање је страстан однос зрела човека према човеку у постојању и то зарад њега сама, да тако дође до властита живота и облика. (Херман Нол) код Рађеловића

⁶² Готово једнако и Доментијан и Теодосије.

⁶³ Поткоњак 2016,49.

⁶⁴ Стара Српска књижевност, 1970,208.

⁶⁵ Круљ, Р., Качапор С., Кулић, Р. Педагогија, 2002, Београд, Свет књиге, стр.81

ално васпитање,⁶⁶ морално васпитање⁶⁷, радно васпитање⁶⁸ и естетско васпитање⁶⁹. У педагошком опусу књижевника Љубомира Ненадовића, пак налазимо: Морално васпитање у оквиру дидактичке усмерености, док Радно, здравствено и естетско у оквиру теме Интернационализма. Занимљиво је да Љ.Ненадовић нигде не помиње интелектуално или умно васпитање.⁷⁰

Неопходно је овде подвући да светосавска педагогија подједнако утиче на све компоненте васпитања, иако у овом раду нису накнадно издвојене компоненте **естетског и физичког васпитања**. Овај је пропуст направљен намерно пошто **естетско** васпитање се кроз лик и дело Светога Саве препознаје у већ поменутом опусу молитви, прича, текстова и књижевних дела и забележених догађаја, о којима је горе било речи. На тим местима је изражена благодарност Творцу. Све поменуто код светога Саве третира и лепоту духа кроз добродетељи које препоручује у одгајању младих, а **физичко васпитање је директно повезано са радним васпитањем у горе већ наведеним сегментима**.

Проучаваоци живота и дела Светог Саве сматрају га ученим, оданим вери, побожним, упорним, одлучним и доследним у испуњавању захтева вере, у остваривању задатака које је постављао себи и другима. Свети Сава је био и остао учитељ и васпитач препун врлина.

Закључак

На крају овог теоријско-историјско-педагошког истраживања да се закључити да је категорија васпитања веома видљива из два аспекта - кроз лик и дело Светог Саве и то: из времена док је још увек био само принц, и касније када је постао светитељ. Први аспект може постати нова тема за истраживање која ће се бавити елементима и васпитним примерима из живота Светог Саве. Други део аспекта по инерцији припада његовом писаном и практичном опусу. Светосавље најгрубље речено је у ствари је само други назив за православље у Срба. То је само један особен вид поимања и тумачења изворног православља.

Наиме, досадашњи степен истражености овога питања везаног за педагошке и васпитно-образовне примере из живота светитеља, базиран је на радовима неколицине педагога који су се, наизглед, само маргинално бавили питањима васпитања у делу Светог Саве. Но, свакако, и ти радови, укључујући и радове Јасне Парлић Божовић, а који се тицао светосавља као правца у васпитању, послужили су као полазне основе у анализи нових питања која су се отворила кроз анализу. Закључујемо да је Свети Сава попут врсног педагога сегмент по сегмент објаснио, и суштину овоземаљског живота и пут до вечног живота, а да та суштина у ствари истовремено представља и циљ васпитања по Светом Сави. Управо та дефиниција суштине овоземаљског живота је у ствари труд целовременог настојања да се тиме задобије улазница за Царство Небеско. У реализацији тог циља су садржани принципи свега доброг и одбацивање свега лошег. Свети Сава је објаснио циљ васпитања, поставио задатке како да се до тог циља дође кроз појединачне инструменте.

⁶⁶ Исто, стр.93

⁶⁷ Исто, стр.105

⁶⁸ Исто, стр. 121

⁶⁹ Исто, стр.139

⁷⁰ Дошлић, М., Педагошке идеје Љубомира Ненадовића, 2022, Београд, завод за издавање уџбеника, стр. 251

Овим радом отворила су се и друга питања за нека нова истраживања. Свака од поменутих врлина представља појединачне задатке у васпитању, па би могла бити тема неких нових истраживања. Тиме би се веома добило на значају у креирању и реализацији циља васпитања који би био адекватан и у овим временима, више него икада раније.

Констатујемо да је хипотеза постављена на почетку рада потврђена, а тиче се велике важности Светог Саве за целокупну националну историју педагогије, једнако као и педагогију актуелну у данашњим временима.

Извори

Антологија плача (2011): Приредио Драгиша Бојовић, Београд: Просвета.

Библија-Свето писмо Старог и новог Завета (2005): Ваљево: Глас цркве.

Доментијан (2001): *Житије Светог Саве*, Предговор, превод дела и коментари др Љиљана Јухас-Георгиевска, Издање на српскословенском др Томислав Јовановић, Београд: СКЗ.

Законоправило или Номоканон Светог Саве (1991): Приредио и прилоге написао Миодраг М. Петровић, Иловачки препис 1262 (фотокопија). Горњи Милановац: Дечје новине.

Молитве Светог Саве (2002): приредио Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за црквене студије: Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Теодосије (1988): *Житија*, Приредио Димитрије Богдановић, Београд: Просвета, СКЗ.

Свети Сава (1986): *Сабрани списи*. Приредио проф. др Димитрије Богдановић, Београд: Просвета.

Стара српска књижевност (1970): Предговор, извор и редакција др Драгољуб Павловић, Нови Сад-Београд.

Литература

Алексић, Слађана (2019): *Допринос Светог Саве херменеутици*, Црквене студије, година XVI, број 16/1, Ниш: Центар за црквене студије, Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије, Међународни центар за православне студије, 311-327.

Бојовић, Драгиша (2002): *Молитве светог Саве*, Ниш: Центар за црквене студије.

Божовић, Григорије (2020): *Сава Немањић – први архиепископ и просветитељ Србије*, превео са руског језика Ненад Благојевић, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Међународни центар за православне студије.

Дошлић, Мишо (2022): *Педагошке идеје Љубомира Ненадовића*, Београд: Завод за издавање уџбеника

Јухас Георгијевска, Љиљана (2000): *Свети Сава – сабрана дела*, Београд: Народна књига.

Костић Тмушић, Александра (2016): Похвала у структури житијног остварења јеромонаха Доментијана. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XLVI (2), 511–528.

Круљ, Р., Качапор, С. И Кулић Р., (2002): *Педагогија*, Београд: Свет књиге

Кулић, Р. Рајчевић, П. Арсић, Р. И Минић В, (2019): *Педагогија – темељна питања*, Лепосавић- Косовска Митровица: Факултет за спорт и физичко васпитање

Мушикић Поповић, И. (2021): *Школа и настава активних субјеката ученика и наставника*, Косовска Митровица, Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Поткоњак, Никола (2006): *Образовање учитеља у Срба*, Београд, Ужице: Учитељски факултет.

Поткоњак, Никола (2016): *Будимо људи – циљ васпитања у православљу-светосављу*, Београд: Српска академија образовања.

Парлић Божовић, Јасна (2015): *Историја и развој педагошких идеја у Србији*, Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Парлић Божовић, Јасна, Мушикић Поповић, Илинка (2020): *Светосавље као могући правац у српској педагогији*, у зборнику, Наука без граница III: Образовање и развој личности, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 3-22.

Протић, Љубомир, (1919) : *Педагогика*, Београд

Рађеловић, Јовица, (2010) : *Педагогија-професионална педагошка знања наставника*, Ниш : Свен

ВОСПИТАНИЕ КАК ОСНОВНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ В ОБРАЗЕ ПРИНЦА РАСТКА – СВЯТОГО САВВЫ

Цель данной работы – посредством сравнительного критического и историческо-го анализа пролить свет на значение личности молодого принца а впоследствии и просветителя, в создании и реализации этически правильной и высокодуховной целивоспитания а также задач, которые, словно проторенные дорожки, которыми шагал святой Савва, шаг за шагом ведут к цели уже упомянутого и весьма ответственного процесса. На данном этапе степень исследованности этого вопроса со стороны педагогики не может похвастаться так как могут похвастаться писатели и сербисты, потому что исследования по этому вопросу до сих пор основывались на исторических данных, свидетельствующих о событиях, связанных с жизнью и деятельностью святителя. Поэтому, кроме пары работ, которые нам послужат в качестве первоисточников, до сих пор не было упомянуто ни одного метода исследования личности и деятельности святого Саввы. Кажется, что такой подход несправедлив, учитывая, что из обеих сфер духовно богатого жизненного пути защитника всего сербского рода перед Престолом Творца, словно их богатой духовной трапезы, могут насладиться многие ученые из разных областей науки, особенно педагоги, долг которых состоит в формировании детских душ, как самого ценного богатства, которое у нас есть, таким образом, чтобы их образцами для подражания были самые великие среди нас.